

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo II

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo II***

***Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part II***

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010.

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo II***

Za izdavača: Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici: Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Recenzenti:

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo II.*

ISBN 978-86-80113-99-9

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part II

For the Publisher:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editors:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD

Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board:

- Prof. Mile Vuković, PhD
- Prof. Snežana Nikolić, PhD
- Prof. Sanja Ostojić, PhD
- Prof. Nenad Glumbić, PhD
- Prof. Aleksandar Jugović, PhD
- Prof. Branka Eškirović, PhD
- Asst Prof. Nada Dragojević, PhD

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
- Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
- Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
- Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
- Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
- Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Reviewers:

Printed by:

"Akademija", Belgrade

Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment, Part II at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-99-9

PROGRAM PREVENCIJE PROBLEMA U PONAŠANJU UČENIKA: REZULTATI POLUGODIŠNJE EVALUACIJE

Branislava Popović-Čitić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Program prevencije problema u ponašanju učenika je školski preventivni program koji se zasniva na primeni specijalno-pedagoških metoda i tehnika rada u skladu sa savremenim principima efektivne prevencije, kroz zajednički rad stručnih saradnika škola, studenata i nastavnika Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Inicijalno je primenjen školske 2007/08 godine u osam beogradskih osnovnih škola, da bi se, unapređivanjem programskih aktivnosti i širenjem mreže zainteresovanih škola, Program aktuelno sprovodio u 24 osnovne škole sa teritorije grada Beograda, uz aktivno učešće 96 obučenih studenata Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja.

Osmišljen je kao jednogodišnji program univerzalnog nivoa preventivnog delovanja sa opštim ciljem stvaranja uslova za pozitivan razvoj dece i omladine kroz unapređivanje kvaliteta prakse prevencije problema u ponašanju učenika u školi i primenu preventivnih strategija informisanja i edukacije. Program se tokom školske godine, jednom nedeljno, kontinuirano primenjuje na nivou odeljenja na osnovu posebno kreiranog edukativnog kurikulumuma koji sadržajno pokriva sedam tematskih celina (vršnjačko nasilje, elektronsko nasilje, uticaj televizije i interneta na razvoj i ponašanje, upotreba alkohola i droga, pritisak vršnjaka, diskriminacija). Jedinice kurikulumuma obrađuju se kroz interaktivne oblike rada (tematska predavanja, učesničke fokus grupe i radionice) kojima se teži unapređenju nivoa znanja i obaveštenosti učenika o karakteristikama, razvoju i načinima prevencije različitih problema, kao i razvijanju i jačanju niza socijalnih veština.

U radu će, pored deskripcije strukture, sadržaja i načina primene Programa, biti prikazan deo rezultata polugodišnje evaluacije, zasnovane na jednostavnom dizajnu individualnih procena svih učesnika Programa (realizatora, učenika i stručnih saradnika) i izvedene praktične implikacije za modifikaciju i unapređenje programskih aktivnosti.

Ključne reči: preventivni program, problemi u ponašanju, evaluacija, prevencija u školi.

UVOD

Razvijanje adekvatne socijalne klime, izgradnja bezbednog školskog ambijenta i stvaranje uslova za pozitivan razvoj dece i omladine se, kao važni ciljevi savremenog obrazovno-vaspitnog sistema, ističu u nekoliko značajnih nacionalnih dokumenata, kao što su: Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (Vlada Republike Srbije, 2008), Nacionalna strategija za mlade (Vlada Republike Srbije, 2008), Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009) i Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2007). U skladu sa ovim dokumentima, poslednjih godina evidentni su naponi društva ka uvođenju različitih aktivnosti preventivnog karaktera u obrazovno-vaspitnu praksu savremenog školskog sistema. Pored široko prihvaćenog programa Škola bez nasilja, relativno uspešno se sprovode i akreditovani programi direktno usmereni na jačanje socijalnih veština učenika (npr. Učionica dobre volje, Čuvari osmeha, Umeće komunikacije), kao i niz preventivnih intervencija koje čine sastavni deo obrazovno-vaspitne ponude škole (npr. nastavni predmet građanskog vaspitanja, školske sekcije, edukativni rad pedagoško-psihološke službe).

Polazeći sa stanovišta da se preventivni programi mogu sa uspehom realizovati u domenu školske sredine (Catalano et al., 2008; Algozzine, Kay, 2002), te uverenja da su specijalni pedagozi stručno profilisani i osposobljeni za primenu niza preventivnih strategija i aktivnosti, učinjeni su, u okviru Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju u Beogradu, značajni naponi da studenti ovog Odeljenja, koji se između ostalog obrazuju i za rad u oblasti prevencije problema u ponašanju, svoja znanja i veštine kontinuirano primene u školskoj obrazovno-vaspitnoj praksi, da se kroz praktičan rad upoznaju sa potencijalima i delokrugom rada specijalnog pedagoga u školi, te daju svoj doprinos u unapređenju kvaliteta prakse prevencije u školskoj sredini. Kao rezultat ovih nastojanja dizajniran je poseban preventivni program, pod nazivom *Program prevencije problema u ponašanju učenika*, koji se, uz kontinuirane modifikacije i unapređivanja, od 2008. godine sprovodi u nekoliko beogradskih osnovnih škola, pri čemu je neposredna realizacija programskih aktivnosti poverena upravo studentima Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja, budućim specijalnim pedagozima. Uvođenje ovog programa u godišnje planove rada škola ne samo da može predstavljati važan doprinos u izgrađivanju obuhvatnog nacionalnog sistema prevencije problema u ponašanju učenika, već je od posebnog značaja za prepoznavanje profila specijalnog pedagoga kao stručnjaka kompetentnog za primenu potvrđeno efektivnih preventivnih strategija i intervencija u domenu školske sredine.

U tekstu koji sledi biće prikazan kratak istorijat ovog programa, detaljan opis osnovnih programskih elemenata i prezentovan deo rezultata polugodišnje evaluacije usmeren na procenu zadovoljstva učesnika programa.

ISTORIJAT PROGRAMA

Uvođenje studenata Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja kao neposrednih realizatora preventivnih aktivnosti u školskoj sredini inicijalno je ostvareno kroz poseban *Program stručne prakse studenata u osnovnim i srednjim školama*, koji je u saradnji Aktiva stručnih saradnika osnovnih i srednjih škola opštine Čukarica i Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, sproveden školske 2007/08 godine u sedam osnovnih i dve srednje škole iz ove beogradske opštine (Popović-Čitić, Popović, 2008). U programu je učestvovalo 27 studenata II i IV godine Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja, koji su tokom tromesečnog rada u školama (od marta do maja 2008. godine) bili u prilici da upoznaju organizaciju i način rada stručnih saradnika škole u pogledu identifikacije i reagovanja na probleme u ponašanju učenika, primene specifični instrumentarijum za procenu spremnosti i potreba škole, te sprovedu nekoliko osnovnih preventivnih intervencija kroz radioničarski rad u malim grupama.

Visok nivo zainteresovanosti, motivacije i volje studenata da nastave volonter-sko angažovanje u školi, kao i kvalitetna saradnja sa školama rezultirali su kreiranjem *Programa prevencije problema u ponašanju učenika*, kao jednogodišnjeg školskog preventivnog programa, koji se zasnivao na primeni specijalno-pedagoških metoda i tehnika rada u skladu sa savremenim principima efektivne prevencije, kroz zajednički rad stručnih saradnika škola, studenata, nastavnika i saradnika Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Tako je školske 2008/09 godine, u osam škola sa opštine Čukarica (sedam osnovnih i jedna srednja škola), uz angažovanje 30 studenata III i V godine, primenjena prva verzija ovog programa. Strukturu programa činile su dve komponente, i to: rad sa učenicima i rad sa roditeljima. Rad sa učenicima podrazumevao je realizaciju sedam tematskih predavanja (vršnjačko nasilje, elektronsko nasilje, uticaj medija na razvoj i ponašanje, Internet i Fejsbuk, upotreba alkohola, upotreba droga i poremećaji ishrane), šest učesničkih fokus grupa (vršnjačko nasilje, elektronsko nasilje, mediji, Fejsbuk, upotreba alkohola, upotreba droga), deset radionica posvećenih nenasilnoj komunikaciji i rešavanju konflikata, kao i vođenje individualnih razgovora sa učenicima koji imaju probleme u ponašanju (Popović-Čitić, Popović, 2009a), dok se rad sa roditeljima odnosio isključivo na organizovanje tematskih predavanja o vršnjačkom i elektronskom nasilju. Za sve programske aktivnosti pripreman je poseban radni materijal sa uputstvima za primenu, koji je u celosti dostavljen svim školama. Svaka škola bila je u prilici da izabere programske aktivnosti, kao i odeljenja u kojima će one biti primenjene. Tako su u pojedinim školama aktivnosti realizovane samo u jednom odeljenju, dok su u drugim školama programske aktivnosti primenjivane u više odeljenja. Ova okolnost onemogućila je celovitu evaluaciju efekata programa, ali je pružila značajna saznanja o kvalitetu primenjenih programskih aktivnosti i mogućim pravcima modifikacije i unapređenja programa (Popović-Čitić, Popović, 2009b).

Pozitivna iskustva u primeni programa omogućila su da se februara 2009. godine u program uključi i osam osnovnih škola sa opštine Zemun, u kojima je, u četvoromesečnom trajanju, primenjivan *Program stručne prakse u osnovnim školama*. Program se u najvećoj meri oslanjao na sadržaje realizovane u prethodnoj školskoj godini u školama sa Čukarice, a ključna izmena sastojala u odluci da se

preventivne aktivnosti primenjuju isključivo u jednom odeljenju, te da se pored radioničarskog rada sprovedu i interaktivna tematska predavanja na nivou odeljenja (Popović-Ćitić, Popović, Drašković, Pekez, 2009). U realizaciji aktivnosti učestvovalo je 18 studenata IV godine, koji su bili prethodno obučeni za primenu preventivnih intervencija u školi.

Na osnovu analize Izveštaja o realizaciji programa (Popović-Ćitić, Popović, 2009b; Popović-Ćitić, Popović, Drašković, Pekez, 2009) i razmene iskustava sa stručnim saradnicima škola, kreirana je za školsku 2009/10 godinu unapređena verzija *Programa prevencije problema u ponašanju učenika*, koja se od septembra 2009. godine primenjuje u 16 beogradskih osnovnih škola (po osam škola iz opština Čukarica i Zemun) i aktivno angažuje 46 studenata IV i V godine. Ova verzija programa sadrži isključivo komponentu rada sa učenicima zasnovanu na posebno kreiranom programskom kurikulumu sa jasno definisanim tematskim jedinicama koje se kontinuirano, u trajanju od jednog školskog časa sedmično, primenjuju na nivou jednog odeljenja. Budući da je kvalitet primene unapređene verzije programa bio predmet polugodišnje evaluacije, čiji se deo rezultata prezentuje u ovom radu, u daljem tekstu će biti detaljnije opisani struktura, sadržaj i način primene programskih aktivnosti.

OSNOVNI ELEMENTI PROGRAMA

Program prevencije problema u ponašanju učenika je, u pogledu strukture, sadržaja i načina primene, konceptualno-metodološki zasnovan na savremenim principima razvojne prevencije bihevioralnih problema dece i omladine (Popović-Ćitić, 2009). Idejno se bazira na postavci da se stvaranje uslova za pozitivan razvoj dece i omladine, kao osnovni cilj preventivnog delovanja, može ostvariti unapređivanjem kvaliteta prakse prevencije problema u ponašanju učenika u školi kroz primenu intervencija preventivnih strategija informisanja i edukacije učenika o temama iz oblasti specijalne pedagogije i prevencije problema u ponašanju (Hawkins, Catalano, 2004; Bodine, Crawford, 1998; Durlak, 1995). Primarno je usmeren na jačanje protektivnih faktora koji svojim delovanjem mogu umanjiti štetne posledice izloženosti učenika nizu školskih i vršnjačkih faktora rizika (Hawkins, Herrenkohl, 2003). Realizuje se u uslovima školske sredine na univerzalnom nivou delovanja, te su programske aktivnosti namenjene celokupnoj populaciji učenika nezavisno od intenziteta prisustva rizičnih faktora i nivoa ispoljenih problema u ponašanju.

Primena programskih aktivnosti se odvija kontinuirano tokom cele školske godine prema Godišnjem planu rada, koji se u vidu konkretnih termina realizacije svake jedinice dostavlja školi na samom početku školske godine, pre početka primene programa. U svakoj školi bira se, na predlog rukovodstva i pedagoško-psihološke službe škole, po jedno odeljenje u kojem se programske aktivnosti sprovode tokom jednog časa svake sedmice, pri čemu se pojedine aktivnosti predviđene programom, ukoliko za tim postoji potreba i želja škole, primenjuju i u drugim odeljenjima.

Izvođenje aktivnosti povereno je studentima Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja koji se volonterski uključuju u program nakon osmočasovne teorijske obuke i tromesečne stručne prakse. Izbor studenata koji se uključuju

u program vrši se na osnovu motivacionog pisma, grupne diskusije i individualnih razgovora. Osim toga, studentima se tokom trajanja programa kontinuirano, kroz radne sastanke, pruža stručna i tehnička pomoć i podrška u realizaciji programa. Koordinaciju i monitoring rada studenata u školi obavljaju diplomirani specijalni pedagozi koji imaju praktičnog iskustva u primeni preventivnih aktivnosti u školskoj sredini, dok su za neposrednu organizaciju rada u školi zaduženi članovi pedagoško-psihološke službe škole.

Primena aktuelnih programskih aktivnosti odvija se prema posebnom kurikulumu koji je kreiran za potrebe programa i sadržajno obuhvata sedam tematskih celina, a to su: vršnjačko nasilje, elektronsko nasilje, uticaj elektronskih medija na razvoj i ponašanje, upotreba alkohola, upotreba droga, pritisak vršnjaka i diskriminacija. Svaka tematska celina realizuje se u toku jednog meseca preko četiri nastavne jedinice u kojima se kao osnovni oblici rada koriste učesnički fokus-grupni intervjui, interaktivna tematska predavanja i radionice. Sadržaj kurikuluma izrađen je u vidu posebnog radnog materijala sa detaljnim uputstvima za primenu programskih aktivnosti. Radni materijal, za svaku tematsku celinu, čine: vodič za učesničke fokus-grupe, priručnik i vodič za tematsko predavanje, scenarija za radionice, materijal za primenu radionica, brošura za učenike, tematski kviz za proveru nivoa znanja i obaveštenosti učenika i struktura mesečnog izveštaja (Popović-Ćitić, Popović, Drašković, Marković, 2010).

Pre početka primene sadržaja kurikuluma, u izabranim odeljenjima se (tokom meseca septembra) održavaju dve uvodne radionice sa ciljem upoznavanja i postavljanja pravila u radu i sprovodi sociometrijsko ispitivanje, kako bi se studenti realizatori upoznali sa učenicima odeljenja i ostvarili pozitivan saradnički odnos. Od oktobra meseca započinje se sa realizacijom konkretnih programskih aktivnosti, na taj način što se u okviru svake tematske celine sprovode po jedna učesnička fokus grupa, jedno interaktivno tematsko predavanje i dve radionice. Učesničkim fokus grupama prikupljaju se kvalitativni podaci o nivou znanja i informisanosti učenika o konkretnoj temi, tematskim predavanjem u vidu interaktivne grupne diskusije učenici se upoznaju sa osnovnim karakteristikama i načinom prevencije problema od interesa, dok su radionice usmerene na uvežbavanje veština prepoznavanja i prevazilaženja konkretnih problema. Krajem školske godine organizuje se jedno završno tematsko predavanje koje obuhvata sažete napomene iz svih tema koje su obrađivane tokom godine. Na poslednjem času učenicima se dodeljuju prikladne diplome za učestvovanje u programu, dok se školama dostavlja finalni izveštaj o realizovanim programskim aktivnostima.

Tokom trajanja programa vodi se detaljna dokumentacija o programu, korisnicima, realizovanim intervencijama i interakcijama. Takođe, vrši se kontinuirana evaluacija kvaliteta primene i konačnih ishoda programa, i to na nekoliko načina: evaluacija stručnih saradnika (polugodišnje i godišnje individualne ocene zadovoljstva kvalitetom primenjenih programskih aktivnosti), evaluacija realizatora (izrada mesečnih izveštaja o realizaciji programskih aktivnosti, polugodišnje individualne ocene kvaliteta primenjenih programskih aktivnosti), evaluacija koordinatora (mesečni izveštaji o saradnji sa školom, izrada finalnog izveštaja), evaluacija učenika (polugodišnja i godišnja ocena kvaliteta primene programskih aktivnosti, ocene sadržaja svake programske aktivnosti), evaluacija efekata programa (tematski kvizovi znanja pre i posle realizacije predviđenih aktivnosti za

jednu temu, završni kviz znanja), sociometrijsko ispitivanje (na početku i kraju primene programa), evidentiranje zahteva i primedbi svih učesnika i supervizija projekta (procena integriteta programa kroz usaglašenost primenjenih aktivnosti sa planom programa).

DIZAJN POLUGODIŠNJE EVALUACIJE PROGRAMA

Polugodišnja evaluacija Programa prevencije problema u ponašanju učenika imala je za osnovnu svrhu sagledavanje kvaliteta sadržaja i načina primene programskih aktivnosti za potrebe eventualnih modifikacija i unapređenja programa tokom samog trajanja. Zbog obimnosti prikupljenog materijala, u tekstu koji sledi biće prikazan samo deo evaluacionih rezultata koji se odnosi na individualne ocene učesnika programa nakon polugodišnje primene programskih aktivnosti.

Evaluacijom je bilo obuhvaćeno 16 osnovnih škola iz beogradskih opština Čukarica i Zemun u kojima su od početka školske 2009/10 primenjivane tematske jedinice predviđene Godišnjim planom Programa prevencije problema u ponašanju učenika. Budući da je plan i program rada dostavljen školama tokom meseca avgusta 2009. godine, bilo je moguće uvrstiti programske aktivnosti u Godišnji plan rada škole, te je realizatorima bio obezbeđen stalni termin (dan i školski čas) za rad sa učenicima. U strukturi izabranih odeljenja bilo je jedno odeljenje IV razreda, četiri odeljenja V razreda, tri odeljenja VI razreda, sedam odeljenja VII razreda i jedno odeljenje VIII razreda. Broj učenika u odeljenjima kretao se od 15 do 30, dok je ukupno u programu učestvovalo 365 učenika.

Realizacija programskih aktivnosti bila je poverena studentima IV i V godine Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, koji su tokom školske 2008/09 godine učestvovali u primeni programskih aktivnosti kroz Program stručne prakse u osnovnim školama (opština Zemun) ili prvu verziju Programa prevencije problema u ponašanju učenika (opština Čukarica). U 14 škola bilo je raspoređeno po troje studenta, dok je u dve škole, zbog malog broja učenika u odeljenju (manje od 20) bilo angažovano po dvoje studenata. Tako je, u neposrednom sprovođenju programa u ovim školama učestvovalo 46 studenata. Dodatno, za svaku školu, a time i grupu studenata koji sprovode program, određen je po jedan koordinator zadužen za organizaciju i monitoring, ali i kontinuiranu komunikaciju sa školskom upravom i pedagoško-psihološkom službom. U programu su učestvovala četiri koordinatora, pri čemu je svaki od njih bio odgovoran za po četiri škole.

Primena programskih aktivnosti je u svim školama započela prve nedelje meseca septembra. Tokom prvog polugodišta sprovedene su u svim školama, pored sociometrijskog ispitivanja i uvodnih radionica (septembar), tri tematske celine, i to: vršnjačko nasilje (oktobar), elektronsko nasilje (novembar) i elektronski mediji (decembar-januar). U okviru tema vršnjačkog i elektronskog nasilja održane su po četiri jedinice (učesnička fokus grupa, tematsko predavanje, dve radionice), dok je elektronskim medijima, zbog velikog interesovanja učenika, bilo posvećeno pet jedinica (učesnička fokus-grupa, dve radionice i dva tematska predavanja – televizija i internet).

Evaluacija, sprovedena tokom meseca januara 2010. godine, zasnivala se na jednostavnom dizajnu individualnih procena učesnika programa. Individualne procene, odnosno mišljenja o programu prikupljena su od strane tri grupe učesnika, a to su: studenti kao realizatori programskih aktivnosti, stručni saradnici škola kao neposredni korodinatori i učenici kao direktni korisnici programa. Od ukupnog broj studenata koji su učestvovali u neposrednoj realizaciji programa, evaluacione upitnike popunilo je 38 realizatora, što čini 83% obuhvaćenosti ove kategorije učesnika programa. Plan evaluacije podrazumevao je da u kategoriji stručnih saradnika škola evaluacione upitnike popune razredni starešina odeljenja u kojem se primenjuje program i član pedagoško-psihološke službe koji je zadužen za superviziju neposredne primene programa u školi. Međutim, u osam škola upitnike je popunio samo psiholog ili pedagog škole, te je u evaluaciji učestvovalo ukupno 24 saradnika iz škola. U kategoriji učenika, anketirano je njih 317, što čini 87% populacije učenika u kojoj su programske aktivnosti primenjene. Iako je planirano da obuhvat učeničke populacije bude veći, na ovakvo učesće uticale su specifične okolnosti iz januara meseca (virus gripa H1N1) koje su rezultirale većim brojem izostanaka učenika iz škola.

Za potrebe evaluacije kreirani su za svaku grupu učesnika posebni evaluacioni upitnici kojima se ispitivalo zadovoljstvo učesnika sadržajem, strukturom i načinom primene programskih aktivnosti tokom prvog polugodišta školske 2009/10 godine.

Evaluacioni upitnik za realizatore sadržao je 17 pitanja, razvrstanih u pet grupa. U prvoj grupi procenjivani su didaktički modaliteti programa (kvalitet radnog materijala, razumljivost radnog materijala za primenu, usklađenost radnog materijala sa potrebama učenika i jasnoća strukture mesečnih izveštaja), u drugom delu bila su pitanja koja se odnose na saradnju sa koordinatorima programa (kvalitet komunikacije, razumevanje potreba, kvalitet pružene pomoći, spremnost na saradnju i jasnoća zahteva koji se postavljaju), treći deo sadržao je pitanja vezana za saradnju sa školom u kojoj se program realizuje (kvalitet saradnje sa pedagoško-psihološkom službom škole i razrednim starešinom), u četvrtom delu ispitivan je kvalitet organizacije programa (raspored sastanaka sa stručnim timom i kvalitet i sadržaj radnih sastanaka), dok je peti deo bio usmeren na percepciju značaja sopstvenog učešća u programu (unapređenje znanja, unapređenje stručnosti, mogućnost primene naučenog u kasnijem radu i originalnost programa). Pored toga, u upitniku je bio predviđen prostor za upisivanje komentara i predloga realizatora u pogledu strukture, sadržaja i načina primene programskih aktivnosti.

Evaluacioni upitnik za saradnike škola sastojao se od 18 pitanja razvrstanih u četiri grupe. Prva grupa obuhvatala je indikatore koji se odnose na didaktičke modalitete programa (organizacija, sadržaj i kvalitet programa u celini, sadržaj i kvalitet tematskih predavanja, sadržaj i kvalitet učesničkih fokus grupa, sadržaj i kvalitet radionica, kvalitet pratećeg materijala, odnosno brošura za učenike), u drugoj grupi su bila pitanja koja se odnose na kvalitet rada studenata (jasnoća izlaganja, sposobnost da zainteresuju učenike, razumevanje potreba učenika, način održavanja programskih aktivnosti, sposobnost interakcije sa učenicima i kvalitet odnosa između učenika i studenata), treća grupa odnosila se na saradnju sa studentima i korodinatorima programa, dok se poslednja grupa odnosila

na mišljenje saradnika o značaju programa za same učenike (unapređenje nivoa znanja i obaveštenosti, unapređenje socijalnih veština, primenljivost naučenog u svakodnevnom životu, nivo interesovanja učenika za učešće u programu i zadovoljstvo učenika učešćem u programu). Takođe, saradnici su zamoljeni da daju i svoj komentar o programu koji može biti od značaja za unapređenje sadržaja i načina primene programskih aktivnosti.

Učenici su popunjavali evaluacioni upitnik koji se sastojao od deset pitanja koja su se direktno odnosila na kvalitet rada studenata (sposobnost studenata da prenese znanje učenicima na jasan i razumljiv način) i sadržaj samog programa (korisnost i zanimljivost realizovanih tematskih celina, kao i didaktičkih modaliteta koji su korišćeni – predavanja, radionice, brošure). Dodatno, učenicima su postavljena i četiri otvorena pitanja (šta im se posebno dopalo, šta im se nije dopalo, o čemu bi voleli da razgovaraju na časovima i da li bi u drugom polugodištu želeli da nastave da rade sa studentima).

U svim upitnicima, učesnicima su bile ponuđene ocene od 1 do 5, te je od njih traženo da u skladu sa svojim mišljenjem ocene različite aspekte programa. Popunjavanje upitnika bilo je za sve učesnike anonimno i dobrovoljno. Realizatorima programa dostavljene su elektronske verzije upitnike, koje su oni nakon popunjavanja kovertirane predali na prvom radnom sastanku u drugom polugodištu. Učenici su upitnike popunjavali tokom poslednje nedelje prvog polugodišta na času odeljenske zajednice kojem je prisustvovao razredni starešina ili član pedagoško-psihološke službe. Saradnici škola su svoje upitnike, zajedno sa upitnicima učenika, kovertirane predavali realizatorima programa.

Prikupljeni kvantitativni podaci su statistički obrađeni za potrebe izvođenja prosečnih ocena, dok je u obradi kvalitativnih podataka korišćena metoda analize sadržaja.

REZULTATI EVALUACIJE SA DISKUSIJOM

Prvi nivo evaluacije zasnivao se na individualnim ocenama realizatora programa. Rezultati evaluacije, prikazani u Tabeli 1, ukazuju da na svim ispitivanim indikatorima program ostvaruje visoke prosečne ocene, te da su realizatori programa u značajnom stepenu zadovoljni strukturom, sadržajem i načinom primene programskih aktivnosti.

U pogledu didaktičkih modaliteta, zapaža se da su realizatori ocenili radni materijal kao veoma razumljiv, kvalitetan i sadržajno prilagođen potrebama učenika. Najviše ocene na ovim stavkama dalo je čak 80% realizatora kada je u pitanju razumljivost, odnosno 60% kada je u pitanju kvalitet i usklađenost radnog materijala sa potrebama učenika. Kompletan radni materijal za jednu temu dostavljan je realizatorima u elektronskoj verziji nedelju dana pre početka primene svake tematske celine, da bi se nekoliko dana kasnije na radnom sastanku detaljno razgovaralo o svakoj tematskoj jedinici uz pružanje saveta i konkretnih uputstava za rad. Visoka ocena zabeležena je i u pogledu jasnoće strukture mesečnih izveštaja koje su realizatori izrađivali nakon primene jedne tematske celine i dostavljali koordinatorima programa za potrebe sumiranja podataka o interakcijama, beleženja problema u primeni pojedinih jedinica ili konkretnih vežbi i kompletiranja završnih izveštaja za školu. Iako su u komentarima realizatora bile dve napomene

vezane za obimnost i detaljnost podataka koji su zahtevani u izveštajima, smatra se da je takva struktura izveštaja neophodna za sticanje dubljeg uvida u tok primene programskih aktivnosti.

Posebna grupa evaluacionih pitanja odnosila se na saradnju realizatora sa koordinatorima programa. U svim ispitivanim segmentima zabeležene su ocene iznad 4.5, što svedoči o čvrstoj unutrašnjoj organizaciji i dobrom saradničkom odnosu. U proseku više od 80% realizatora ocenilo je najvišom ocenom kvalitet saradnje, komunikaciju, pružanje pomoći i razumevanje potreba od strane koordinatora. Nešto lošije ocene zabeležene su u pogledu saradnje sa pedagoško-psihološkom službom škole (3.84) i razrednim starešinom (3.27). Iako se ocene realizatora raspoređuju od najniže ka najvišoj oceni, značajno je da je više od 70% realizatora veoma zadovoljno saradnjom (ocene 4 i 5), dok je nešto manje od 10% nezadovoljno (ocene 1 i 2). Zapravo, loše ocene zabeležene su u samo jednoj školi gde se osnovna zamerka studenata odnosila na oduzimanje dela časa od strane razrednog starešine zarad rešavanja problema izostanaka učenika.

Visoke ocene prisutne su i u pogledu organizacije programa. Raspored sastanaka sa stručnim timom, kojeg su činili rukovodilac i koordinatori programa, ocenjen je visokom prosečnom ocenom (4.32), a nešto niža ocena zabeležena u pogledu kvaliteta i sadržaja samih sastanaka (3.95). Nakon razgovora sa realizatorima uočena je potreba da se radni sastanci održavaju dva puta mesečno, pri čemu bi jedan sastanak dobrim delom zadržao dotadašnju strukturu (upoznavanje sa radnim materijalom) i bio obaveznog karaktera za sve realizatore, dok bi se na drugom sastanku razgovaralo o konkretnim iskustvima i problemima u primeni programa. Na taj način je omogućeno da informativni radni sastanci budu kraćeg trajanja, a da na sastancima posvećenim razmeni iskustava budu prisutni samo oni realizatori koji imaju potrebe za dodatnim konsultacijama.

Poslednja grupa pitanja odnosila se na percepciju značaja sopstvenog učešća u sprovođenju programskih aktivnosti. Uzimajući u obzir činjenicu da je angažovanje studenata u programu volonterskog karaktera, te da ne utiče na ocenu iz nastavnih predmeta predviđenih programom studija, dobijeni rezultati su više nego pozitivni. Prosečna ocena na svim indikatorima ove grupe iznosi oko 4.5, pri čemu je, pored originalnosti programa (4.69), naročito istaknut značaj programa u pogledu primenljivosti naučenog u kasnijem radu (4.62) i unapređenju stručnosti realizatora (4.59). U proseku je blizu 70% realizatora ocenilo ove segmente programa najvišom ocenom, dok je manje od 10% dalo prosečnu ocenu (ocena 3). Dobijene ocene su velikim delom očekivane, budući da je reč o studentima koji su i tokom prethodne školske godine učestvovali u realizaciji programskih aktivnosti, te se moglo pretpostaviti da je njihova odluka da nastave sa učešćem u programu u vezi i sa opažanjem značaja i korisnosti programa za unapređenje sopstvenih znanja i veština.

Tabela 1 - Ocene realizatora

Indikatori	Range	SD	M
Didaktički modaliteti			
Kvalitet radnog materijala	3-5	.728	4.43
Razumljivost radnog materijala za primenu	3-5	.495	4.76
Usklađenost radnog materijala sa potrebama učenika	2-5	.821	3.78
Jasnoća strukture mesečnih izveštaja	2-5	.768	4.51
Koordinatori			
Kvalitet komunikacije	3-5	.676	4.65
Razumevanje potreba	3-5	.508	4.73
Kvalitet pružene pomoći	3-5	.669	4.68
Spremnost na saradnju	3-5	.709	4.68
Jasnoća zahteva koji se postavljaju	2-5	.896	4.59
Stručni saradnici			
Kvalitet saradnje sa pedagoško-psihološkom službom	1-5	1.167	3.84
Kvalitet saradnje sa razrednim starešinom	1-5	1.503	3.27
Organizacija			
Raspored sastanaka sa stručnim timom	2-5	.873	4.32
Kvalitet i sadržaj radnih sastanaka	2-5	.911	3.95
Značaj učešća u programu			
Unapređenje znanja	3-5	.765	4.43
Unapređenje stručnosti	3-5	.644	4.59
Primenljivost naučenog u kasnijem radu	3-5	.545	4.62
Originalnost programa u odnosu na druge programe u kojima ste učestvovali	3-5	.631	4.69

Drugi nivo evaluacije odnosio se na individualne procene saradnika iz škola, i to iz grupe školskih pedagoga, školskih psihologa i razrednih starešina odeljenja u kojima su primenjivane programske aktivnosti. Polazeći od činjenice da je reč o školama u kojima studenti Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja, na zahtev samih škola, već drugu (škole iz opštine Zemun), odnosno treću godinu (škole iz opštine Čukarica) sprovode preventivne aktivnosti, pretpostavilo se da će nivo zadovoljstva saradnika biti relativno visok. Rezultati prikazani u Tabeli 2 potvrđuju ovu pretpostavku.

Prosečne ocene date od strane saradnika škola su u pogledu svih didaktičkih modaliteta programa više od 4.5, što ukazuje na visok nivo zadovoljstva programskim aktivnostima. Na početku svakog meseca školama je dostavljan me-

sečni plan aktivnosti sa detaljnim opisom strukture, sadržaja i načina primene svih jedinica tematske celine koja se tog meseca primenjuje, tako da su saradnici škola bili u prilici da se upoznaju sa oblicima i načinom rada studenata. Najviše ocene zabeležene su u pogledu kvaliteta i sadržaja radionica (4.76) i tematskih predavanja (4.71), dok je neznatno niža ocena (4.53) data za učesničke fokus grupe. Takođe, visoko su ocenjene i brošure (4.65) koje su svim učenicima deljene nakon tematskog predavanja. U skladu sa ovim ocenama, sasvim je očekivano da za organizaciju, kvalitet i sadržaj programa u celini bude data visoka ocena (4.57).

Ne manje je i zadovoljstvo saradnika radom samih studenata. Ocene saradnika ukazuju da su studenti dobro vodili programske aktivnosti (4.60), da je njihovo izlaganje bilo jasno (4.75), da su uspevali da razumeju potrebe učenika (4.50), uspostave dobru interakciju sa njima (4.45) i zainteresuju ih za rad (4.35). U skladu sa tim, visoko je ocenjen i kvalitet odnosa između studenata i učenika (4.30). Ipak, treba imati u vidu da saradnici škola nisu prisustvovali svim časovima koje su realizovali studenti, te da je moguće da su ocene delom rezultat mišljenja saradnika o samom programu i studentima uopšte. Ovom stavu ide u prilog i ocena kvaliteta saradnje sa studentima, koja je izuzetno visoka (4.83), kao i komentari saradnika koji u najvećem broju slučajeva sadrže pohvale na rad studenata i sadržaj programa. S tim u vezi, ako se uzmu u obzir prethodno iznete ocene studenata, može se zapaziti da je kvalitet saradnje između studenata i škola pozitivnije ocenjen od strane saradnika, nego od samih studenata.

Međutim, značajno niža ocena (3.95) zabeležena je u pogledu saradnje sa koordinatorima programa. Iako su koordinatori programa jednom mesečno kontaktirali škole i razgovarali o toku primene programskih aktivnosti, uočeno je da su više ocene zabeležene u onim školama gde su koordinatori, pored telefonskih poziva, obavljali i povremene posete školama. Stoga je, kao rezultat ovog saznanja, od drugog polugodišta uvedena obavezna mesečna poseta školama, a započeta je i obuka još sedam studenata V godine koji bi tokom naredne školske godine obavljali poslove koordinatora.

Konačno, o kvalitetu programa svedoče i visoke ocene saradnika o korisnosti programskih aktivnosti za same učenike u smislu unapređenja nivoa znanja i obaveštenosti (4.62), primenljivosti naučenog u svakodnevnom životu (4.57) i unapređenja socijalnih veština (4.25). Niže ocene beleže se u pogledu mišljenja saradnika o nivou interesovanja učenika za učešće u programu (3.79) i zadovoljstva samim učešćem (3.83). Procentualno posmatrano, oko 70% saradnika je na ovim stavkama dalo visoke ocene (ocene 4 i 5), dok je manje od 10% dalo nisku ocenu (ocenu 2). Komentari saradnika iz dve škole u kojima su ove niske ocene zabeležene ukazuju da se razlog niskog interesovanja učenika vidi u činjenici što se programske aktivnosti u ovim školama primenjuju na prečasu ili poslednjem času (u zavisnosti od smene u kojoj učenici idu u školu), te da učenici svoje prisustvo na tom času doživljavaju kao neku vrstu „oduzimanja vremena“. Sa druge strane, u školama gde su programske aktivnosti sprovedene na času kome prethode i slede drugi nastavni časovi, zabeležene su visoke ocene.

Tabela 2 - Ocene stručnih saradnika i razrednih starešina

Indikatori	Range	SD	M
Didaktički modaliteti			
Organizacija, sadržaj i kvalitet programa u celini	3-5	.746	4.57
Sadržaj i kvalitet tematskih predavanja	3-5	.644	4.71
Sadržaj i kvalitet učesničkih fokus grupa	3-5	.612	4.53
Sadržaj i kvalitet radionica	4-5	.437	4.76
Kvalitet pratećeg materijala (brošure)	3-5	.786	4.65
Studenti			
Jasnoća izlaganja	4-5	.444	4.75
Sposobnost da zainteresuju učenike	3-5	.671	4.35
Razumevanje potreba učenika	4-5	.513	4.50
Način držanja (vođenja) programskih aktivnosti	3-5	.598	4.60
Sposobnost interakcije sa učenicima	3-5	.759	4.45
Kvalitet odnosa između učenika i studenata	3-5	.801	4.30
Saradnja			
Kvalitet saradnje sa studentima	4-5	.388	4.83
Kvalitet saradnje sa koordinatorom	1-5	1.572	3.95
Značaj programa za učenike			
Unapređenje nivoa znanja i obaveštenosti	3-5	.576	4.62
Unapređenje socijalnih veština	2-5	.897	4.25
Primenljivost naučenog u svakodnevnom životu	3-5	.662	4.57
Nivo interesovanja učenika za učešće u programu	2-5	.833	3.79
Zadovoljstvo učenika učešćem u programu	2-5	.924	3.83

Treći nivo evaluacije odnosio se na procenu zadovoljstva učenika kao direktnih korisnika programskih aktivnosti. Rezultati evaluacije, prikazani u Tabeli 3, ukazuju na relativno visok nivo kvaliteta programa i kada se uzmu u obzir ocene samih učenika. Raspon ocena na svim pitanjima kreće se od 1 do 5, s tim što je značajno da je u proseku svega oko 7% učenika sve ispitivane aspekte programa ocenjivalo najnižom ocenom, dok je najviša ocena dodeljivana u oko 50% slučajeva.

Posmatrano prema pojedinačnim izjavama, zapaža se da učenici kvalitet programskih aktivnosti prepoznaju prevashodno u unapređenju nivoa sopstvenog znanja i obaveštenosti, o čemu svedoči prosečna ocena korisnosti tematskih predavanja (4.09), radionica (3.94) i brošura (3.89), kao i podatak da je oko 60% učenika dalo najvišu ocenu na ovim stavkama. Sa druge strane, zanimljivost i interesantnost ovih didaktičkih modaliteta ocenjena je nešto nižom prosečnom ocenom (3.73 za radionice, odnosno 3.61 za predavanja), pri čemu je u proseku oko 45% učenika dalo najvišu ocenu. Procenat nezadovoljnih učenika (ocene 1

i 2) kreće se oko 15% kada je u pitanju korisnost, odnosno 20% kada je u pitanju zanimljivost predavanja i radionica.

Sam rad studenata, u smislu jasnog i razumljivog prenošenja znanja učenicima, ocenjen je relativno visokom prosečnom ocenom (4.19), što je u skladu i sa ocenama koje su dali saradnici škola. Procentualno posmatrano, čak 80% učenika je rad studenata ocenilo visokim ocenama (ocene 4 i 5). U prilog ovome ide i ukupna ocena učenika za sve aktivnosti koje su sproveli sa studentima (4.12), dok o kvalitetu programskih aktivnosti svedoče i relativno visoke ukupne ocene (od 4.08 do 4.14) za tematske celine koje su realizovane tokom prvog polugodišta.

U pogledu svih pitanja zabeležene su procentualno više ocene kod devojčica nego kod dečaka, ali ustanovljene razlike nisu od statističkog značaja, osim u pogledu korisnosti radionica ($F=6.475$, $df=1$, $p=.012$) i ukupne ocene za medije ($F=5.694$, $df=1$, $p=.019$).

Tabela 3 - Ocene učenika

Indikatori	Range	SD	M
Studenti su pričali jasno i razumljivo.	1-5	1.191	4.19
Predavanja su bila zanimljiva i interesantna.	1-5	1.460	3.61
Predavanja su bila korisna i nešto sam naučio-la.	1-5	1.345	4.09
Radionice su bile zanimljive.	1-5	1.429	3.73
Na radionicama sam nešto naučio-la.	1-5	1.370	3.94
Brošure koje sam dobio-la su korisne i zanimljive.	1-5	1.363	3.89
Ocena za sve što ste radili o vršnjačkom nasilju.	1-5	1.284	4.09
Ocena za sve što ste radili o elektronskom nasilju.	1-5	1.233	4.14
Ocena za sve što ste radili o medijima.	1-5	1.290	4.08
Ocena za sve zajedno što ste radili sa studentima.	1-5	1.239	4.12

Kada su u pitanju kvalitativni odgovori učenika na četiri otvorena pitanja, zapaža se da su se učenicima posebno dopale vežbe igranja uloga (koje su bile sastavni deo radionica) i okolnost da su tokom primene programa imali prilike da nauče nešto o problemima koji mogu da ih zadese u svakodnevnom životu, pri čemu posebno ističu problem elektronskog nasilja. Sa druge strane, pored nekoliko komentara o nezanimljivosti svih aktivnosti, učenici su najčešće navodili da im se nije dopala povremena nedisciplina na času i često popunjavanje upitnika. Ovde je zapravo reč o tematskim kvizovima u vidu upitnika, koje su učenici popunjavali na početku i kraju svake tematske celine za potrebe evaluacije. Iz tog razloga u drugom polugodištu je lista pitanja redukovana sa 20 na 10 pitanja, što je, prema mišljenju studenata realizatora, uticalo na smanjenje nezadovoljstva učenika. Naravno, ishod ove promene biće evidentniji nakon završne evaluacije. Konačno, posebno značajan podatak je da je 87% učenika odgovorilo da želi i tokom drugog polugodišta da nastavi da radi sa studentima. Teme o kojima bi želeli da razgovaraju navelo je 35% učenika i najčešće je reč o problemima upotrebe

alkohola i droga, odrastanju i odnosima među polovima, sportskom navijanju i drugarstvu.

ZAKLJUČAK

Prezentovani rezultati polugodišnje evaluacije *Programa prevencije problema u ponašanju učenika*, iako ne pružaju mogućnost izvođenja celovitih zaključaka o efektivnosti programskih intervencija, evidentno ukazuju na značaj programa u promociji stručnih kompetencija profila specijalnog pedagoga kao stručnog saradnika škole. Zadovoljstvo studenata učešćem u programu, a posebno pozitivne ocene školskih saradnika i samih učenika, dovoljan su pokazatelj opravdanosti uvođenja ovog programa u obrazovno-vaspitnu praksu škole. Dodatno, očekivani ishodi programa u smislu unapređivanja znanja učenika o različitim oblicima problematičnog ponašanja mogu se posredno smatrati ostvarenim, budući da značajan procenat učenika percipira značaj programskih aktivnosti u ovom domenu. Ipak, konačni zaključci o efektima programa na same učenike mogu biti izvedeni tek po okončanju primene programa, uz komplementarnu analizu svih relevantnih evaluacionih indikatora.

U međuvremenu, pozitivne interne evaluacije i zadovoljstvo korisnika podstaklo je dalje napore na širenju mreže obrazovno-vaspitnih ustanova u kojima bi programske aktivnosti bile sprovedene. Tako je marta 2010. godine uspostavljena saradnja sa osam osnovnih škola iz opštine Palilula u kojima se, kroz Program stručne prakse studenata u osnovnim školama, primenjuju pojedine tematske celine Programa prevencije problema u ponašanju učenika. Zbog značajnog interesovanja studenata, u program obuke za primenu programskih aktivnosti uključeno je 52 studenata III godine Odeljenja za prevenciju i tretman poremećaja ponašanja, tako da se aktuelno, tokom školske 2009/10 godine, preventivne aktivnosti, organizovane od strane Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, primenjuju u 24 osnovne škole sa teritorije grada Beograda, uz aktivno učešće 96 obučanih studenata. Osim toga, u skladu sa interesovanjima učenika, pristupilo se izradi radnog materijala za nove tematske celine čija se primena planira za narednu školsku godinu (huliganizam i sportsko navijanje, kockanje i igre na sreću, kontrola besa, emocionalni odnosi u periodu puberteta i adolescencije), kao i modifikaciji postojećeg materijala u skladu sa evaluacijama učenika sprovedenim nakon svake programske aktivnosti. Čini se da sve rečeno u dovoljnoj meri opravdava očekivanja da će u godinama koje slede *Program prevencije problema u ponašanju učenika* zauzeti značajno mesto u sistemu preventivnih aktivnosti u školskoj sredini, te da će specijalni pedagozi naći put ka afirmaciji struke u domenu našeg obrazovno-vaspitnog sistema.

LITERATURA:

1. Algozzine, B., Kay, P. (2002): *Preventing problem behaviors: A handbook of successful prevention strategies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Corwin Press, Inc.
2. Bodine, R. J., Crawford, D. K. (1998): *The handbook of conflict resolution education: a guide to building quality programs in schools*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

3. Catalano, R. F., Arthur, M. W., Hawkins, J. D., Berglund, L., Olson, J. J. (1998): Comprehensive community- and school-based interventions to prevent antisocial behavior. In R. Loeber, D. P. Farrington (Ed), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* (pp. 248-283). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
4. Durlak, J. A. (1995): *School-based prevention programs for children and adolescents*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
5. Hawkins, J. D., Catalano, R. F. (2004). *Communities that Care prevention strategies: A research guide to what works*. South Deerfield, MA: Channing Bette Company, Inc.
6. Hawkins, D. J., Herrenkohl, T. I. (2003): Prevention in the school years. In D. P. Farrington, J. W. Coie (Ed), *Early prevention of adult antisocial behaviour* (pp. 265-291). West Nyack, NY: Cambridge University Press.
7. Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2007): *Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Dostupno na: www.mps.gov.rs
8. Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2009): *Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama*. Dostupno na: www.mps.gov.rs
9. Popović-Čitić, B. (2009): Prevencija poremećaja ponašanja: savremeni teorijski i metodski pristupi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 1-2, 87-101.
10. Popović-Čitić, B., Popović, V. (2008): Program stručne prakse studenata u osnovnim i srednjim školama – Izveštaj o realizaciji. *Projektna dokumentacija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
11. Popović-Čitić, B., Popović, V. (2009): Kompetencije specijalnih pedagoga u oblasti prevencije poremećaja ponašanja učenika. U N. D. Dimić (ur), *Zbornik rezimea – Dani defektologa Srbije, Zlatibor 18-21. januar 2009* (str. 141-141). Beograd: Društvo defektologa Srbije.
12. Popović-Čitić, B., Popović, V. (2009): Program prevencije problema u ponašanju učenika – Izveštaj o realizaciji. *Projektna dokumentacija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
13. Popović-Čitić, B., Popović, V., Drašković, D., Pekez, B. (2009): Program stručne prakse studenata u osnovnim školama – Izveštaj o realizaciji. *Projektna dokumentacija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
14. Popović-Čitić, B., Popović, V., Drašković, D., Marković, M. (2010): Program prevencije problema u ponašanju učenika – Radni materijal za primenu programskih aktivnosti. *Projektna dokumentacija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
15. Vlada Republike Srbije (2008): *Nacionalna strategija za mlade*. Usvojena maja 2008. godine. Dostupno na: www.srbija.gov.rs
16. Vlada Republike Srbije (2008): *Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja*. Usvojena decembra 2008. godine. Dostupno na: www.srbija.gov.rs

PROBLEM BEHAVIOR PREVENTION PROGRAM: RESULTS OF A HALF-YEAR EVALUATION

Branislava Popović-Čitić

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

The Problem Behavior Prevention Program is a school-based prevention program based on the implementation of special-pedagogical working methods and techniques according to the contemporary principles of effective prevention, through joint activities of school counselors, students and teachers of the Faculty for Special Education and Rehabilitation. The program has been designed as an universal one-year prevention program with a general focus of creating the conditions for a positive youth development through improving the practice quality of behavioral problem prevention in school and the implementation of information dissemination and education prevention strategies. During the schoolyear, the program is applied continuously, once a week, at the classroom level, on the basis of the especially designed curriculum, that covers eight thematic sections (bullying, cyber-bullying, media influence – television and Internet, alcohol use, drug use, peer pressure, discrimination). The curriculum lessons are processed through interactive forms of work (topic-oriented lectures, participant focus-groups and workshops), by which we tend to improve the students knowledge and awareness about characteristics, development and ways to prevent different behavioral problems, as well as about development and strengthening of various social skills. In this paper, besides a description of the structure, content and delivery of the program, we will present a part of results of the half-year evaluation, which relies on a simple design of individual assessment by all the program participants (implementators, students and school counselors), and we will derive practical implications for a modification and improvement of the program activities.

Key words: prevention program, problem behavior, evaluation.